

Отримано: 28 лютого 2019 р.

Прорецензовано: 7 березня 2019 р.

Прийнято до друку: 11 березня 2019 р.

e-mail: lenailyenko@yahoo.com

evgeniamoshtagh@live.com

DOI: 10.25264/2519-2558-2019-5(73)-127-129

Льєнко О. Л., Моштаг Є. С. Питальні і окличні речення як засоби експресивного синтаксису в сучасній жіночій подорожній прозі. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог: Вид-во НаУОА, 2019. Вип. 5(73), березень. С. 127–129.

УДК 81'373.47

Льєнко Олена Львівна,

доцент, кандидат філологічних наук, Харківський національний університет імені О. М. Бекетова

Моштаг Євгенія Сергіївна,

доцент, кандидат філологічних наук, Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова

**ПИТАЛЬНІ І ОКЛИЧНІ РЕЧЕННЯ ЯК ЗАСОБИ ЕКСПРЕСИВНОГО СИНТАКСИСУ
В СУЧАСНІЙ ЖІНОЧІЙ ПОДОРОЖНІЙ ПРОЗІ**

У статті досліджено засоби синтаксичної експресивності мови сучасної української жіночої подорожньої прози. Виявлено, що серед найвживаніших засобів експресивного синтаксису в означених творах є питальні і окличні речення. З'ясовані основні функції експресивних синтаксичних конструкцій, зокрема їх прагматична складова. Окрему увагу приділено автодіалогу, у якому питальні речення передають увагу до власного психологічного стану і змін у ньому, спричинених подорожами. З'ясовано, що суто риторичні питання в текстах тревелогів також пов'язані з досвідом світопізнання і певними формами реценції такого досвіду. Виявлено, що окличні речення у зв'язку з тематикою тревелогів передають настрій мандрівників, викликаний новими враженнями і відчуттями.

Ключові слова: експресивність, питальне речення, окличне речення, автодіалог, риторичне питання, досвід.

Olena Iliencko,

Associate Professor, Candidate of Science (Philology), O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv

Yevheniia Moshtagh,

Associate Professor, Candidate of Science (Philology), O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv

**INTERROGATIVE AND EXCLAMATIVE SENTENCES AS MEANS OF EXPRESSIVE SYNTAX
IN MODERN WOMEN'S TRAVEL PROSE**

The article is devoted to the means of syntactic expressiveness of the language of modern Ukrainian women's travel prose. It has been found out that the most used means of expressive syntax in the mentioned works are interrogative and exclamative sentences. The basic functions of expressive syntactic structures, and their pragmatic component in particular, have been studied. The questions that dialogize the narration have been noted, they are directed to the reader and are designed to increase the reader's attention.

Particular attention has been paid to the auto-dialogue, in which the interrogative sentences convey attention to the traveler's own psychological state and changes in it caused by travel. It has been found out that purely rhetorical questions in the texts of travel essays are also related to the experience of world perception and certain forms of reception of such experience.

It has been revealed that the exclamative sentences in connection with the theme of travel essays convey the mood of travelers caused by new impressions and sensations. According to our observations, the most saturated with exclamation sentences is the travelogue "Letters from the Equator" by Anna Yaremenko. It can be explained by both the extremity of the African experience, and the peculiarities of the author's disposition.

A special feature of Lesya Voronina's idiolect is the enhancement of the exclamation with the help of several exclamation marks. Also, a common practice is to emphasize a word using graphic highlighting in capital letters. It is also typical of Lesya Voronina and is sometimes combined with syntactic destruction due to the introduction of exclamation marks into the sentence.

All means of syntactic expression: exclamative sentences, parcellation, gradation of adverbs, rhetorical question-vocative – serve a single goal – to express extremity, and exclusivity of the moment. This is the most common phenomenon for travelogues.

Key words: expressiveness, interrogative sentence, exclamative sentence, auto-dialogue, rhetorical question, experience.

Подорожні нариси набувають все більшої популярності серед сучасних жанрів, оскільки стрімко зростає кількість подорожей, які здійснюються представниками усіх прошарків населення без огляду на статеву приналежність, вік та соціальний статус.

Мова подорожніх нарисів, або тревелогів, має цілу низку характеристик, однією з яких є експресивність, зокрема синтаксична експресивність.

Мета нашої роботи полягає у виокремленні найтиповіших експресивних синтаксичних засобів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Жанр мандрівної прози, зокрема жіночої, неодноразово ставав об'єктом дослідження науковців. Окремі студії присвячені культурологічним аспектам фемінової прози [4; 5; 7]. Тексти означеного жанру досліджувалися також з точки зору прагматики у працях Р. Козак [9]. Експресивні мовні засоби досліджувались Н. Бойко [1], Т. Вавринюк [2], Р. Козак [8], Н. Кондратенко [10], З. Коржак [11], та інші. Зокрема, були досліджені семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти української експресивної лексики [1]. Окремі студії присвячені вивченню експресивних синтаксичних конструкцій у художньому мовленні [5; 7; 8]. Експресивний синтаксис розглядався через призму модерністського і постмодерністського художнього дискурсу [10]. Тим не менш, питання щодо ролі та функцій експресивних засобів у сучасній українській жіночій подорожній прозі, зокрема їх вияву на синтаксичному рівні, доси залишається відкритим. Цей факт обумовлює **актуальність** нашого дослідження.

Активно вживаним засобом експресивного синтаксису в усіх без винятку текстах мандрівної прози є питальні речення. Передусім відзначимо ті питання, які діалогізують оповідь, вони спрямовані на читача і покликані активізувати його увагу: «Чим є Бразилія для нас, українців 21-го століття? Країною, де мріяв побувати Остап Бендер? Де пляжі в мегаполісах – це

не ландшафтна краса, а повсякдення, спосіб життя? Де карнавал є чи не головною подією року? Країною з покладами дорогоцінних камінчиків – рубінів, сапфірів, ізмаргдів, аквамаринів? Де футбол – це релігія? Де фавели – міські нетрі зі своєю субкультурою? Де джунглі з анакондами й піраньями? Де “много діких обізьян”? Чим насправді є Бразилія для нас?» [3, с. 5–6]. Ці риторичні питання покликані активізувати зміст концепту БРАЗИЛІЯ, наявного у свідомості читача. Відбувається звертання до вже наявних знань. Також подібний діалог із читачем можливий тоді, коли авторка підводить до того типу інформації, який їй здається несподіваним або маловідомим: «Замок зводили протягом кількох сторіч – розширювали, добудовували, змінювали архітектуру ззовні і зсередини, але одна кімната в ньому лишалася від початку недоторканою. Чия? Короля? Королеви? Їхніх нащадків? Помиляєтеся! Часом усі ці високоповажні особи спали разом, в одному ліжку, ще й зі служницями в ногах! Причому в сидячому положенні, аби випадково не задихнутися уві сні, про що свідчать коротенькі ліжка-фотелі. Окреме помешкання і ліжка тут має лише... Домовик» [13, с. 13]. Як бачимо, у будові такого фрагмента тексту відбувається нанизання питань-версій, складником організації є також розповідне речення-відповідь: «Відійшовши від берега, ця громадина безсоромно перетворюється на гніздо суцільних розваг. Як ви гадаєте, яка з них найбільш популярна? Пити пиво? Грати в рулетку? Слухати джаз? Ні, на першому місці – танці. Адже фіни – від малого до старого – затяті танцюристи» [13, с. 26].

Крім діалогу з читачем, можливий автодіалог, у якому питальні речення передають увагу до власного психологічного стану і змін у ньому, спричинених подорожами. Так, на початку італійських вражень Лесі Олендїї масмо фрагмент: «Розпочався другий тиждень перебування-звикання до життя у чужій країні. Країні, що має стати моїм другим домом. Звикання? Та ні, звикання ще немає» [12, с. 8]. Наприкінці книжки теж відбувається діалог із собою, але зміст його вже відрізняється: «Сама-самісінька удома. У чужій країні. Чи чужій? Такого відчуття у мене більше немає. З'явилося відчуття двох домівок: одна в Україні, інша – в Італії» [12, с. 154–155]. Питальні речення допомагають осмислити фрагмент власної картини світу. Питання також є формою вираження інтриги, якщо майбутні події уявляються не надто чітко: «Є це децю, від чого захоплює подих. Скажімо, увечері ти збираєш валізу і спиш у своєму ліжку. Так, як це було вчора, і позавчора, і місяць тому. А от сьогодні, засинаючи, думаєш: яким буде твоє завтрашнє помешкання? Тобто який дах буде над головою? Яке повітря довкола? Що побачиш з вікна? Цього не можна передбачити» [13, с. 5]. Емоційна ситуація «чекання несподіванки» втілена саме за допомогою частковопитальних речень.

Питання, які людина ставить сама собі, слугують також осмисленню подорожніх вражень, побаченого / зустріненого в дорозі: «На одному з віражів помічаю самотню жіночу фігурку в чорному. Жінка сидить посеред пустелі в позі лотоса. Цікаво, що вона тут робить? Медитує? Думає про вічне? Втекла від чоловіка та дітей і перепочиває в дорозі?» [13, с. 64]. Ці питання мають змішаний характер: їх можна сприймати і як діалог із собою, і з читачем, і як риторичні питання. Те саме стосується філософських питань: «І взагалі, навіщо люди йдуть світ за очі?» [3, с. 5]. Кожен може запропонувати свою відповідь на таке питання, що посилює діалогічність і проблемність тексту.

Суто риторичні питання в текстах тревелогів також пов'язані з досвідом світопізнання і певними формами рецепції такого досвіду. Риторичні питання стосуються особливостей звичаїв і культури народів: «Хіба були б італійці італійцями без сирів, пасти, піци?!» [12, с. 85]; «Як же ж українцям – та без писанки?» [6, с. 146] (ідеться про пам'ятний знак у формі писанки в Бразилії). Такі питання експресивно стверджують важливість певних культурних реалій. Риторичні питання викликає знайомство з психологією народів, особливо в тих випадках, коли ця психологія, на думку авторки, суттєво відрізняється від звичної з повсякденного досвіду: «Агов, де ж ви, канадські жлоби?» [3, с. 73]; «Тобто ідея про те, що *homo sapiens* – цар природи, здається, в Канаді не така популярна, як у нас. Може, тому у них збереглися більшість лісів, річок та озер?» [3, с. 73]. Також риторичні питання слугують осмисленню історичної долі народів: «Відверто кажучи, при першому знайомстві з цією крихітною, вирізьбленою з каменю і дерева, країною, насиченою яскравими барвами, зі стерильно чистими вуличками, спадає на думку одне питання: яким чином вони, фіни, яких небагато, могли уберегти свою майже іграшкову, порівняно з іншими, територію від “привиду комунізму”, котрий був так близько – на відстані однієї затоки? Який чарівник застеріг і врятував їх від стрибка до спільного котловану?» [13, с. 12].

Нарешті, однією з форм світопізнання в подорожах є знайомство з загадковими явищами, пояснень яких ще немає. Такі явища теж фіксуються за допомогою питальних речень: «Навіщо був потрібен цей зловісний багатокімнатний триповерховий підземний лабіринт? Які дії відбувалися в ньому – в холоді і темряві? Скільки віків люди вгризалися в цю брилу? Від яких лих хотіли порятуватися під землею? Яким чином зроблено те суто чоловіче відлуння? Мальта – острів суцільних запитань. На сотню з них припадає лише одна відповідь. А то й взагалі – жодної» [13, с. 183–184]. Питання є органічним складником пошуку нового знання, однак традиційний комплекс «питання – відповідь», як ми бачили у випадку діалогічної будови оповіді, тут неможливий.

Риторичні звертання, за нашими спостереженнями, не надто поширені в текстах сучасних українських жіночих тревелогів. Об'єктами таких рідкісних звертань є країни: «Агов, Єгипет, ми летимо до тебе!» [3, с. 35]; «Америко, Америко... Вона – як величезне полотно з пазлів» [13, с. 123].

Зате дуже поширеними синтаксичними засобами експресії є окличні речення. У зв'язку з тематикою тревелогів вони передають настрій мандрівників, викликаний новими враженнями і відчуттями: «Казка почалася!» [3, с. 35]; «Під товстим шаром пухнастих залитих сонцем хмар уже потрохи витиналася Африка. Моя Африка!» [14, с. 8]; «І ось воно – чудове кольорове яйце стримить над землею, і до нього лнуть і лнуть туристи з усього світу. Бо другого такого немає ніде!» [3, с. 88]; «А парк! Усім паркам парк! Місто фонтанів і скульптур, рідкісних чагарників, магнолій і камелій» [12, с. 169]; «Якщо стаєш спиною до Храму і дивишся на сад трішки справа, то помічаєш один дивний стовбур – звивини його старезної кори нагадують схилене донизу жіноче лице, обернуте у профіль. Побачивши це, я ледь не зарепетувала на весь голос – ось яке відкриття зробила!» [13, с. 153]. Окличне речення є стислим способом поділитися пережитими емоціями. Поєднання окличності з парцеляцією ще більше підвищує емоційний градус тексту, передає екстремальні переживання: «Ми зібрались миттю і з великим натхненням. Ще б пак! Сніданок на ворожій території! Під дулами автоматів! І косими поглядами мешканців у військових формах! А можливо, доведеться відстрілюватись і «вітками городами»!.. Що може бути крацим за таку пригоду?!» [13, с. 157].

За нашими спостереженнями, найбільш насичений окличними реченнями тревелог – «Листи з екватора» Анни Яременко, що пояснюється і екстремальністю африканського досвіду, і особливостями темпераменту авторки. Розгляньмо: «На зміну глиняним кубикам, солом'яним стріхам і напіврозваленим цегляним спорудам ніби із землі повиростали лікарні, двоповерхові будинки і (не повірите!) навіть торговий центр!» [14, с. 67]. У процитованому уривку привертає увагу те, що він є нібито простим описом, але в кінці містить знак оклику, що вказує на незвичність картини для мандрівниць. Вставлена конструкція теж маркована як оклична. Отже, за допомогою додаткових засобів в окличних реченнях регулюється ступінь вияву емоційного змісту. Зустрічаються навіть суто вигуківі окличні речення: «Розпочнемо з африканських “джентльменів”, кращий з яких із глибоким співчуттям проводжатиме поглядом вагітну жінку, що несе на голові (причому не тримаючи руками!) десятилітрову каністру води, йдучи поволі, адже за спиною в неї прив'язане немовля! О-о-о!..» [14, с. 14]. А особливістю ідіостилю Лесі Ворониної є посилення окличності за допомогою кількох знаків оклику: «Завтра вранці вилітаємо до Шарм-ель-Шейху! Це в Єгипті. На березі Червоного моря. Там корали й жовті, сині, малинові риби! Там – літо!!!» [3, с. 33]; «Ці архітектурні потвори не можуть називатися ЛЬВІВСЬКИМИ!!!» [3, с. 13]. В останньому випадку ми бачимо прийом акцентування слова за допомогою графічного виділення великими літерами. Він також типовий для Лесі Ворониної й інколи поєднується з синтаксичною деструкцією за рахунок введення в середину речення знаків оклику: «...фінської, російської і турецької лазень, де НИКОЛИ! немає черг» [3, с. 48]. Прагматичний зміст виділення з окличністю полягає в передачі емоцій і незвичності враження.

У передачі особливих моментів подорожей поєднуються різноманітні засоби експресії, в тому числі синтаксичної, утворюючи комплексну єдність. Розгляньмо, наприклад: «В голові крутиться лише одна шалена думка: “Я в Малайзії!” Вночі. На іншому кінці світу. В іншому часовому просторі. Майже – на Місяці. Мамо, де ти?!» [13, с. 74].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Усі засоби синтаксичної експресії: окличне речення, питальне речення, парцеляція, градація обставин, риторичне запитання-звертання – слугують єдиній меті – передачі екстремальності, винятковості моменту. Це і є найтиповішим явищем для тревелогів.

Загалом, як ми бачимо, синтаксична організація текстів і їх фрагментів відіграє дуже важливу роль у передачі мандрівних відчуттів.

З розвитком глобалізаційних процесів подорожі стають дедалі більш звичною справою для українців, тому зростає і зростатиме надалі кількість тревелогів. Лінгвістичний аналіз текстів такого типу даватиме змогу осмислити і мовні образи країн та народів, і мовну особистість українця / українки, який / яка їх пізнає, що й становить перспективу подальших студій у цьому напрямі.

Література:

1. Бойко Н. І. Українська експресивна лексика: семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти: монографія. Ніжин: Аспект-Поліграф, 2005. 552 с.
2. Вавринюк Т. І. Називні уявлення як засіб експресії в художньому мовленні. *Філологічні студії. Наук. вісн. Криворізького держ. пед. ун-ту.* 2014. Вип. 10. С. 145–150.
3. Ворониная Л. У пошуках Огопого. [Нотатки навколосвітньої мандрівниці]. Київ: Нора-Друк, 2010. 176 с. (Мандри).
4. Голобородько Я. Українська fashion-література: тексти і цінності Ірен Роздобудько. *Вісн. Нац. академії наук України.* 2010. № 1. С. 44–50.
5. Гончар О. Жанри мандрівної прози в сучасній українській літературі: культурологічні аспекти. *Коло: книгознавчий часопис.* 2013. № 5. С. 64–67.
6. Гримич М. Бранзолія: Подорожні записки. Київ: Дуліби, 2015. 156 с. (Belles non-fiction).
7. Должикова Т. Світ жінки у її мові (про лінгвостилістику сучасної феміної прози). *Культура слова.* Київ, 2011. № 75. С. 73–78.
8. Козак Р. В. Експресивні синтаксичні конструкції в художньому мовленні Ірен Роздобудько: лінгвокультурологічний аспект. *Наук. праці Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. І. Огієнка. Філол. науки.* 2009. Вип. 20. С. 285–288.
9. Козак Р. В. Прагматичний аспект експресивності порівняльних конструкцій в художньому мовленні Ірен Роздобудько (психологічна драма «Гудзик»: мова оригіналу та переклад російською мовою). *Наук. праці Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. І. Огієнка. Філол. науки.* 2010. Вип. 23. С. 72–76.
10. Кондратенко Н. В. Синтаксис українського модерністського і постмодерністського художнього дискурсу: моногр. Київ: Вид. дім Д. Бураго, 2012. 328 с.
11. Коржак З. Засоби вираження емоційної експресивності у номінативних реченнях. *Мова і культура.* 2014. Вип. 17, т. 4. С. 60–67.
12. Олендїй Л. *Mia Italia.* Львів: АРС, 2012. 180 с.
13. Роздобудько І. Мандрівки без сенсу і моралі. Київ: Нора-друк, 2011. 192 с. (Мандри).
14. Яременко А. Листи з екватора. Київ: Брайт Стар Паблішинг, 2016. 120 с.